

Značilni elementi v romski mladinski književnosti

Mateja Hadler*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 821.214.58.09-93

Mateja Hadler: Značilni elementi v romski mladinski književnosti. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 84=49(2013), 4, str. 109–130

Nedvomno se zgodovina, karakteristika jezika in narava ljudstva zrcalijo tudi v književnosti. Enako je pri Romih, narodu brez domovine, katerih zgodba je pogosto zakrita z nerazumevanjem in s predsodki. Po splošni osvetlitvi problematike o izvoru Romov in romski književnosti se prispevek pretežno ukvarja s folklorno romsko mladinsko književnostjo in avtorsko romsko mladinsko književnostjo. Pri tem je glavni poudarek na razčlembi izbranih romskih pravljic ter obravnavi motivov, glavnih junakov, slogovnih značilnostih in drugih skupnih elementov. Ti se pokažejo kot zares značilni in odsevajo bogato kulturo romskega naroda.

Ključne besede: Romi, Cigani, romska književnost, romska mladinska književnost, romske pravljice

1.01 Original Scientific Article
UDC 821.214.58.09-93

Mateja Hadler: Typical Features of the Romani Youth Literature. Review for History and Ethnography, Maribor 84=49(2013), 4, pp. 109–130

History, language characteristics and the nature of a nation can, without a doubt, be reflected in literature. This is also the case with the Romani, with a nation without homeland, whose story is often hidden by misunderstanding and prejudice. In the beginning the article generally presents the problematic on the Romani origin and the Romani literature and it then deals mostly with the Romani folk and the literary youth literature. The main emphasis lies on the analysis of selected Romani fairy tales and

* Mateja Hadler, podiplomska študentka na Pedagoški fakulteti Univerze v Mariboru, profesorica razrednega pouka, OŠ Bršljin, Kočevarjeva 40, 8000 Novo mesto, Slovenija, mateja.hadler@brsljin.si

on the discussion of motives, main characters, style characteristics and other common features. They appear as really typical and reflect the rich culture of the Romani nation.

Key words: Romani, Gypsies, Romani literature, Romani youth literature, Romani fairy tales

UVOD

V prispevku so obravnavani nekateri ključni elementi, ki se pojavljajo v romski mladinski književnosti. Ti so specifični in pod vplivom kulturno-zgodovinskih dejavnikov. Še posebej pa se odražajo v specifičnem statusu Romov, ki so ljudstvo brez skupne domovine oziroma države. V ta namen bo nujno vsaj osvetliti njihov izvor in opredeliti morebitne vplive drugih kultur na romsko književnost nasploh in romsko mladinsko književnost posebej. V osrednjem delu prispevka so obravnavane najbolj izrazite značilnosti romskih pravljic. V tem kontekstu posebej izstopa močno prisotno vraževerje, ki se odraža predvsem v izraziti uporabi *vraga* in *Boga*. Značilni so še ponavljajoča raba določenih živali, nekatere značajske lastnosti glavnih likov, zanemarljiv pa ni niti poseben položaj romske ženske. Omenjene karakteristike so nadalje razčlenjene in v nekaterih vidikih primerjane s tako imenovano evropsko pravljico oziroma obliko pravljic, ki sta jo utemeljila brata Grimm. Pri tem je treba upoštevati, da so smiselno upoštevane zgolj romske folklorne pravljice in pravljice, katerih avtorji so Romi. Tako so izvzeta dela, ki sicer obravnavajo izrazito romsko tematiko, a ne izpolnjujejo navedenih pogojev. Slednje je odlično izhodišče za obsežnejšo obravnavo, povezano z obstoječimi stereotipi o Romih in kako se ti odražajo v mladinski književnosti. Tematika bo med drugim zajeta v doktorskem delu.

IZVOR ROMOV

Nekaj časa je prevladovalo mnenje, da je domovina Romov Egipt. Temu prepričanju je botrovalo predvsem pripovedovanje priseljencev samih. Toda kmalu je postalo jasno, da so pripovedovanja, bolj kot zgodovinska dejstva, le miti in legende. Nasploh lahko opazimo, da so se z romsko kulturo, jezikom in zgodovino v preteklosti po večini ukvarjali drugi, ne pa Romi sami. Na podlagi jezikoslovnih raziskav je danes jasno, da je prvotna domovina Romov v Indiji. Medtem ko je moč glavni tok migracij indijskih nomadskih skupin postaviti v čas med devetim in trinajstim stoletjem, pa

lahko o vzrokih za selitev zgolj sklepamo in domnevamo.¹ Nekoliko bolj jasna je slika glede izvora imena. Z imenom Cigan so indijske nomadske skupine poimenovali šele v Evropi. Ime naj bi izviralo iz grške besede *athinganos*, ki pomeni nedotakljiv. Čeprav pa ga nekateri povezujejo tudi s frizijsko versko sekto, ki se je ukvarjala z magijo (Brizani - Traja 2000: 14). Beseda Cigan v romščini torej sploh ne obstaja. O uveljavitvi imena Rom piše Pavla Štrukelj v svojem zgodovinskem pregledu z naslovom *Tisočletne podobe nemirnih nomadov*. Rom pomeni človek, v množini pa ima obliko Roma in pomeni ljudje. Besedo naj bi poznale vse skupine, uporabljajo pa jo še danes, ko mislijo na človeka svojega rodu² (Štrukelj 2004: 16). Ime se je uveljavilo v novejšem času predvsem zaradi negativnega prizvoka besede Cigan. Na prvem svetovnem kongresu Romov leta 1971 v Londonu so ga sprejeli kot uradno ime za vse pripadnike tega naroda (Brizani - Traja 2000: 14).

Omeniti je treba še imeni Sinti,³ ki se uporablja za Cigane v Nemčiji, in Egipčan (Ejiftos, Evgit, Gypsy), zaradi že omenjenih zgodb o svojem izvoru, ki so jih širili ob prihodu.

Romi so torej nekoč pripadali Indiji, njihovi kulturi in duhovnosti. Pomembnost poznavanja romskih korenin pri preučevanju jezika in posebej književnosti poudarjata Rajko Djurić in Jožek Horvat Muc v delu *Zgodovina romske književnosti*, kjer opisujeta: »Po eksodusu iz Indije sta romski jezik in verovanja postala glavna čuvarja kulturne, duhovne in literarne dediščine Romov. Na poti čez Afganistan, Irak, Sirijo, Turčijo in vse do Balkana, so se srečevali z mnogimi narodi, različnimi jeziki in različnimi literarnimi tradicijami. Spremembe so se dotaknile tudi njihovega kulturnega življenja. Kljub temu se je ohranilo jedro prejšnjega življenja, vse od imen božanstev, osebnih imen, simbolov, prepoznavnega načina življenja in seveda sistema kulturnih vrednot.« (Djurić in Horvat Muc 2010: 11)

¹ Za enega vodilnih jezikoslovcev na tem področju velja Franc Miklošič, ki je v svoji študiji iz 19. stoletja nakazal dve poti selitev v Evropo. Prva iz Afganistana in Perzije preko Armenije, Turčije in Bizanca v Grčijo. Druga pa preko Sirije, Egipta, Severne Afrike v Španijo (Miklošič 1873: 2–4).

² Beseda Rom pogosto označuje tudi poročenega moškega, Romni pa žensko oziroma poročeno ženo.

³ Nekaj pogledov slovenskih Sintov je v intervjuju z Valentino Plahuto Simčič razkril literat sintskega rodu Dirichardi. Sinti se ne enačijo z Romi in tudi nočejo, da se jih tako imenuje. V Sloveniji jih okoli 130 živi še na Gorenjskem. Razlika med njimi in Romi naj bi bila v tem, da so prišli preko severne poselitvene poti v Evropo pred Romi. Govorijo narečje sintatkhes, vendar ga ne uporabljajo javno (Plahuta Simčič, *Delo*, 15. november 2011).

ROMI V SLOVENIJI

Naseljevanje Romov v Sloveniji je potekalo v daljšem obdobju in v treh smereh. Prekmurski Romi so prišli v te kraje preko madžarskega ozemlja, dolensko-belokranjska skupina je prišla iz Bosne in prek Hrvaške, na Gorenjskem pa so se naselile manjše skupine Romov ali Sintov iz Avstrije in Nemčije (Tancer 1994: 55). V Sloveniji je občin z avtohtonim romskim prebivalstvom 12. Tancer navaja, da sta to v Prekmurju občini Lendava in Murska Sobota, na Dolenjskem občine Brežice, Črnomelj, Grosuplje, Kočevje, Krško, Metlika, Novo mesto in Trebnje ter na Gorenjskem občini Jesenice in Radovljica. Najštevilčnejši in najbolj prilagojeni so Romi v Prekmurju, kjer je tudi največji delež zaposlenih. Opozoriti gre še na močan pritek romskih priseljencev, v zadnjih desetletjih iz južnih predelov bivše Jugoslavije, predvsem Kosova in Makedonije. Ti so se naselili v večja mestna središča, zlasti v Mariboru in Ljubljani, ne govorijo pa romščine, temveč pretežno albanski jezik (Tancer 1994: 55). V Sloveniji tako danes živi 8.000–10.000 pripadnikov romske skupnosti. Ob tem je treba še izpostaviti, da se jih je ob popisu prebivalstva leta 2002 za Rome opredelilo zgolj 3.246, od tega več kot 600 iz Maribora. Za romska naselja v Prekmurju velja, da so blizu gozda, pogosto tudi potoka in vstran od hiš drugih prebivalcev. To velja tudi za Puščo (1911), ki je največje romsko naselje v Sloveniji, čeprav so prva naselja, tj. v okolici Murske Sobote, nastala že okoli leta 1850 (Šiftar 1970: 51–52). V Sloveniji deluje 22 romskih društev, ki so povezana v Zvezo Romov Slovenije. Najstarejše je društvo Romani Union Murska Sobota, v Mariboru pa deluje društvo Romano pralipe.

ROMSKI JEZIK IN KNJIŽEVNOST

Zgodovina se nedvomno odseva tudi v književnosti. To velja tudi za Rome, čeprav so nomadsko ljudstvo brez izrazito razvitega zgodovinskega pisa. Romska književnost po navadi ni prva stvar, na katero pomislimo ob razmišljanju o Romih. Ob podrobnejšem prebiranju pa nam utegne razkriti mnogo o njihovi preteklosti, običajih in značilnostih. Predstava o Romih po navadi temelji na predsodkih, zaradi katerih prezremo, da osrednje mesto v okviru romskih vrednot predstavljajo ljubezen, sreča in svoboda. V romski kulturi je torej smisel človekovega obstoja v besedi *biti* in ne *imeti* (Acković 2009: 12). To dandanes morda celo ne velja več niti za Rome, a vseeno so bile materialne dobrine v zahodni kulturi vselej večja

vrednota. Širše temeljno raziskovalno delo, torej zbiranje mladinske romske literature, se nadgrajuje z metodo primerjave teh besedil ter z metodo generalizacije. Ožje – z analizo in sintezo izbranih romskih pravljič – se morda pokaže, da so tudi pravljič lahko sredstvo opazovanja in prikazovanja zgodovine in družbe. Nezirovič (2007: 5) je zapisal, da romske pravljič prikazujejo bralcu trnovo pot odrinjenega naroda, ki se je prebijal na humorističen, a vendar boleč način. S književnostjo se lahko celo omili nesprejemanje in etiketiranje romske skupnosti v okolju, ki imata pogosto negativno konotacijo. »Glavna vsebina vsake umetnosti, še posebej književnosti, je način življenja ljudi in njihovo družbeno življenje. Ravno zato mora literarni zgodovinar poseči v različne plasti zgodovinskega življenja ljudi in naroda ter njihove kulture in zgodovine, da bi lahko čim bolj adekvatno predstavil književno umetnost in literarna dela, nastala v naročju nekega naroda.« (Djurić in Horvat Muc 2010: 3) Obravnavana bosta romski jezik in književnost na splošno, poudarek pa bo na folklorni romski mladinski književnosti in avtorski romski mladinski književnosti.

Jezik ni le orodje komunikacije, je mnogo več. Tako Mlekuž (2011: 22) opozarja na pomembnost jezika, še posebej maternega jezika – jezika, ki se ga človek nauči v prvih letih življenja. Da se ga lahko naučiš v celoti, nadaljuje Mlekuž, ga moraš tudi ponotranjiti – tako globoko zakopati v glavo in srce, da ga ni mogoče nikoli več odkopati. Brizani - Traja (2000: 23) navaja, da je jezik osnova za identiteto vsakega naroda. Na pismenosti temelji vsaka kultura; pismenost in jezik pa sta temeljni orodji za učenje in pridobivanje znanja (Knaflič 2010: 280). Pismenosti preprosto ne moremo ločiti od jezika. Upoštevajoč ta kriterij in dejstva, da so veljali Romi vselej za nepismen narod, se nam poraja vprašanje o tehtnosti njihove književnosti. Tega se zaveda tudi Brizani - Traja (2000: 36): »Bili pa so izvrstni pripovedovalci zgodb in legend ter pesmi, ki so jih praviloma zapisovali drugi.« Le-te so se s prenašanjem iz roda v rod, s selitvami iz pokrajine v pokrajino spreminjale in tudi ohranjale. Čeprav torej Romi za seboj niso puščali zapisane literature, pa ne gre zanemariti, da je njihovo izročilo staro in bogato. Djurić in Horvat Muc v delu *Zgodovina Romske književnosti* (2010: 3) navajata, da je književnost Romov (najprej ljudska – folklorna, nato avtorska) postala zgodovinsko dejstvo šele v 20. stoletju. Po njunem so se prvi pregledi zgodovinskega razvoja romske književnosti in vpogledi v življenja ter dela romskih književnikov pojavili v letih 1990–2000. Ugotavljata še, da se romska književnost, kot književnost vseh narodov, deli na ustno in pisno (prav tam).

Romski jezik pripada indijski družini jezikov, gre za star jezik, za katerega pa nikakor ne moremo reči, da je siromašen (Demir 2009: 15). Nekateri raziskovalci romskega jezika trdijo, da so imeli Romi svojo abecedo sestavljeno iz 23 črk, hieroglifov, medtem ko drugi (Brazini - Traja 2000: 23) to trditev zavračajo in prepričujejo, da so Romi uporabljali konvencionalne znake, ki so omogočali vizualno sporazumevanje. V knjigi *Različnim otrokom enake možnosti* avtorica prispevka Romski otrok, Tatjana Avsec, navaja, da ima romski jezik skromnejše besedišče in nima svojih izrazov za določena področja, kot so bolezen, lastnina, za področje socialnega, tehnološkega in družbenega življenja (Avsec 1999: 110).

Danes ima romščina, ki se ji po romsko reče Romani chib po svetu veliko dialektov, saj ljudje prevzemajo elemente družbe, v kateri živijo. Tako je razumljivo, zakaj se oddaljene skupine Romov danes ne razumejo več. Ravno ta neenotnost romščine je dejavnik, ki Rome ločuje, namesto da bi jih jezik povezoval in združeval v enotno jezikovno skupino (Nečak Lúk 1999: 164–172).

V številnih evropskih državah je romščina priznana kot manjšinski jezik, ponekod (Makedonija, Kosovo) pa celo kot uradni jezik. Za svetovni dan romskega jezika je razglašen 5. november. Na ta dan so v letu 2008 predstavili hrvaško-romski in romsko-hrvaški slovar.

FOLKLORNA ROMSKA MLADINSKA KNJIŽEVNOST

Sledi romskega jezika segajo torej daleč v zgodovino. Že v *Vedah*, najstarejšem zborniku indijske književnosti, najdemo nekatere različice besed v romskem jeziku. V romskem jeziku, mitih, ugankah in drugih oblikah ljudskega ustnega izročila Romov tako tudi obstaja veliko elementov in fragmentov iz vedskega obdobja. Tudi *Mahabharata* je, sicer samo po delih, ohranjena v romskem izročilu, sem pa prištevajo še *Ramajano* in *Pesem o Prithviraju*, ki je pesem o poslednjem romskem kralju oziroma povzetek zgodovine Romov v literarnem jeziku (Djurič in Horvat Muc 2010: 5).

Šele raziskovalci romskega jezika⁴ so začeli namensko zbirati folklorno romsko izročilo. Največje število knjig z romskimi pravljicami in pesmimi je bilo objavljenih šele v 20. stoletju. Za romsko folklorno književnost so bistveni miti in legende, pravljice in pripovedke ter folklorno pesništvo

⁴ Poleg že omenjenega slovenskega jezikoslovca Miklošiča, je treba omeniti vsaj še predhodnika Friedricha Potta ter naslednike Martina Blocka, Emilio Horvath in Julesa Blocha.

(Djurić in Horvat Muc 2010: 12). Domnevamo, da, podobno kot v folklornem slovstvu drugih kultur, tudi za romsko kulturo velja, kot piše Hara-mija (2012: 14), da je folklorne pravljice mogoče obravnavati kot kulturno dediščino posameznega naroda, saj pripovedujejo o nekem minulem času in drugačnih življenjskih razmerah

Ključno vprašanje so merila za razločevanje književnosti. Blažič (2007: 36) navaja pomembnost kriterija naslovnika, po katerem ločimo mladinsko književnost in književnost za odrasle. Mladinska književnost ni mogla postati samostojno področje, dokler v zgodovini otrok in otroštvo nista bila pojmovana ter prepoznana kot posebni obdobji v življenju, to pa se je zgodilo šele v 17. stoletju. Knjige za otroke naj bi bile večinoma že vnaprej napisane zanje. Obstajajo pa primeri, ko so otroške knjige postale priljubljeno branje za odrasle in obratno. Mladinska književnost so književna besedila, napisana za mladega bralca. Mladi bralci berejo tudi knjige, ki niso namenjene mlademu bralcu, številne knjige, ki govorijo o otrocih in otroštvu, pa niso mladinska književnost niti mladinsko branje. Avtor mladinskih besedil je večinoma odrasla oseba, ki je nekoč (seveda) bila otrok. Čeprav se avtor trudi pisati s perspektive otroka, ne more odmisлити izkušenj in znanja odrasle osebe (Blažič 2007: 36). Tudi pri romski mladinski literaturi se upravičeno vprašamo, ali gre za književna dela, ki so namenjena otrokom, ali gre za književna dela, namenjena predvsem odraslim bralcem.

Mladinska književnost se je kot samostojna stroka razširila po vsem svetu zlasti v 80. in 90. letih 20. stoletja, v Sloveniji pa po letu 1980 (Blažič 2007: 41). Del folklorne književnosti so tudi pravljice, za katere Nikolajeva (1996: 14) navaja, da so obstajale in bile pripovedovane že pred obdobjem, ko je sploh nastala kategorija *otročstvo*. V leksikonu otroške in mladinske književnosti (*Lexikon der Kinder- und Jugendliterat* 1984: 422–426) pod geslom *pravlјice*, ki ga je prispevala Ulrike Bastian, spoznamo, da si je literarna znanost neenotna o starosti in poreklu pravlјic. Sydow je postavil začetke v kameno dobo, Wesselski v pozni srednji vek, Benfey domneva, da je poreklo Indija, spet drugi da je to Egipt, Babilon ali Kreta. Mnogi se strinjajo z Wundtom, ki zagovarja stališče, da so pravljice nastale povsod in spontano takrat, ko so si ljudje prisvojili predstavo o kakšnem naravnem, magičnem pojavu (*Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur* 1984: 422). Nikolajeva torej povsem upravičeno sklepa: »Ljudske pripovedke, miti in legende niso bile nikoli ustvarjene za otroško publiko.« (Nikolajeva 1996: 14)

Blažič (2007: 35) je še zapisala, da je bila mladinska književnost že od začetka, sredine 19. stoletja, ne le v Sloveniji, ampak tudi v svetu, vedno povezana z versko vzgojo in vzgojno funkcijo. Bila je močno vzgojno sredstvo

za socializacijo otrok, opismenjevanje, igro in sredstvo eskapizma. Hara-mija (2012: 14) med drugim tudi navaja, da je otroke preko pravljic mo-goče spoznavati z delčkom kulturne zgodovine, saj pravljice kljub svoji pravljlični motivaciji in perspektivi vsebujejo veliko realističnih prvin. V že omenjenem leksikonu (*Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur* 1984: 422–426) beremo, da je vprašanje o družbeni vlogi stopilo v ospredje, ko se niso več zadovoljili zgolj z literarno interpretacijo pravljice in so upo-števali tudi pripovedovalca, njegovo družbo in okolje: »/.../ ko so se torej lotili družbene analize okolja, v katerem je nastala pravljica. Sociologija pravljic posveča le malo pomembnosti raziskovanju pripovedovalca. Iz-haja namreč s stališča, da obstaja znotraj neke družbe zaklad pravljic, ki ga posreduje določeno število nadarjenih pripovedovalcev in da pri tem nastanejo spremembe. Značilnosti besedila lahko razložimo šele, ko nam je znana sociološka funkcija pravljice. Potemtakem je tudi delo posamez-nika rezultat nekega družbenega izročila, ki izkazuje potrebo in veselje po pravljicah. Dejanska sreča je v rešitvi konflikta. Junak vzpostavi naravno ravnovesje, ki je bilo na začetku pravljice moteno. Pripovedovalec lahko z identifikacijo preraste lastno življenje. Na takšen način združuje pravljica bralčeve realne izkušnje z interpretacijo sveta, ki je orisan optimistično, fantastično.« (Prav tam.)

Prav tako je Janko Kos (2001: 168). v svojem delu *Literarna teorija* za-pisal, da je večina pravljic folklorno tradicionalnega izvora, to pa naj bi veljalo tudi za romske pravljice.

Pravljice, ki jih danes samoumevno pripisujemo otroški književnosti, so torej nekoč pripadale celotnim družbam oziroma celotnim družbenim slojem. Otroci so jih slučajno slišali v krogu odraslih, ki so si jih pripo-vedovali. Starim ljudstvom, ki so v pravljicah videli odraz stvarnosti, so otroške pravljice povsem tuje. Šele tedaj, ko zgodbe postanejo v zavesti ljudstev neverodostojne, so v širšem obsegu dosegljive otrokom in se jim pripovedujejo (*Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur* 1984: 422–426).

Ker se je torej izkazalo, da je oblika ustne tradicije skupna vsem ljud-stvom zemeljske oble, bomo s pomočjo romske pravljice poskušali najti odsev romske kulture in kulturne dediščine. Če sledimo bratoma Grimm, ki sta o pravljicah razmišljala kot o neprecenljivi zgodovinski vrednosti, v kateri so ohranjene vrednote prednikov, bi morali ta odsev tudi najti.

Bastian (*Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur* 1984: 422–426) nam po-daja še nekaj zanimivega razmišljanja o naravi pisanega in ustnega izročila: »Pisana oblika ljudskega izročila je pripomogla k temu, da so otroci čedalje manj poistovetili pravljico s stvarnostjo. S pisano fiksacijo nastanejo deter-

minirana pravljica besedila, ki ostanejo od tega trenutka nespremenjena. Medtem ko se pravljice po ustnem izročilu vselej prilagajajo krajevnim in zgodovinskim spremembam, se v pisanih vpeljujejo stalne pripovedniške oblike, ki dajo pravljici kot takšni tudi obliko. Tako se je pravljica v pisani obliki oddaljila od življenjskih okoliščin bralca. Te se namreč spreminjajo, pravljice pa postajajo kanonizirana zbirka. S tem procesom so nam postala tudi junakova običajna opravila tuja in čudežna.«

Upoštevač daljšo in izrazitejšo tradicijo ustnega izročila pri Romih, bi lahko torej sklepali, da so se njihove pravljice dlje časa in v večji meri prilagajale krajevnim in zgodovinskim spremembam.

Slobodan Nezirovič (2007: 5) v svoji knjigi *Romske pravljice in pesmi* piše, da gre pri romskih pravljicah in pripovedkah za uvod in lažje razumevanje romskega sveta in odkrivanje odnosa Romov do svoje zgodovine, religije in načina življenja. Vrednost romskih pravlji in pripovedk je predvsem v bogastvu motivov in vraževerju. V romskih pravljicah in pripovedkah se najpogosteje pojavljata nadnaravni bitji: hudič – Beng in bog – Devel. Veliko je tudi živalskih pravlji, kjer imajo živali dobre in slabe lastnosti. Nezirovičevemu razmišljanju o nenavadnosti romskih pravlji lahko pritrdimo, saj delujejo v nekaterih pogledih celo nerazumljive, polne so eksotične romske kulture in vsakodnevnega romskega realizma. Gre za mešanico komedije in tragedije. V njih se čutita življenjska energija Romov ter želja po svobodi.

Romske legende in bajke so raznovrstne, od fantastičnih mitoloških zgodbic o rastlinah, živalih in čudežih do šaljivih pravlji. Zelo pogosti so motivi boja, zmaja, kače, osvajanja neveste, čarovnikov, nezveste sestre. Najpopularnejša legenda govori o romskem cesarstvu (Brizani - Traja 2000: 37). Velikokrat so Romi v svoji književnosti predstavljeni kot asocialni, reveži, berači, prevaranti, vrači, lopovi in kriminalci. Spet drugič jih prikažejo kot prebrisane, prijazne, iznajdljive, glasne, lepe in ljubeče. Šajnovič (2005: 15) v pravljici *Zdravilna roža* opisuje Rome kot skupnost, kjer spoštujejo drug drugega, se razumejo in vedno najdejo skupno rešitev. Piše, da gre za veliko skupnost, ki živi pod šotori in se preživlja s kovaštvom, lončarstvom, pletarstvom, glasbo in barantanjem s konji, ženske prosjačijo in prerokujejo z dlani. Nihče od Romov pa ni pismen.

V romski skupnosti so najštevilčnejši običaji, ki se vežejo na rojstvo, poroko in smrt. Za Rome je značilna velika lojalnost in skrb za družino (Brizani - Traja 2000: 18–19).

Plahuta Simčič (2011) je v časopisu *Delo* zapisala, da so teme, ki tvorijo romsko književnost, težave romske zgodovine in družbene eksistence,

vprašanja identitete in holokavsta.⁵ Povzamemo lahko, da se genocid, diskriminacija in preganjanje z izredno strogimi zakoni zagotovo zrcalijo v romski književnosti.

Prvi izbor romskih pravljič z naslovom *Ciganske pravljič* smo Slovenci dobili leta 1959, ko je Niko Kuret zbral in zapisal romske pravljič evropskih zapisovalcev. Tri od teh so tudi slovenske (Štrukelj 2004: 247).

V novejšem času je znanih nekaj avtorjev romskega porekla (Brezar, Hudorovac, Šajnovič, Brinovar, Livijen, Horvat, Horvat Sandreli) in drugih porekel, ki so začeli v svoja dela vnašati romske motive ali pa celo namensko pisati za romske otroke. Tudi v članku *Slovenske romske pravljič* (Vižintin 2012: 145), avtorica ugotavlja, da »mladinska prozna dela slovenskih Romov stopajo na slovenski knjižni trg v večjezičnih in ilustriranih monografskih izdajah šele po letu 2005.«

ZNAČILNOSTI ROMSKIH FOLKLORNIH PRAVLJIČ IN PRAVLJIČ, KATERIH AVTOR JE ROMSKEGA POREKLA

Romsko mladinsko književnost delimo po treh kriterijih. Prvi zajema romske folklorne pravljič in pravljič, katerih avtor je romskega porekla. Pod okriljem drugega so zbrana mladinska književna dela, ki so namenjena romskim otrokom (večjezične izdaje neromskih avtorjev). In zadnji, tretji kriterij zbira slovensko mladinsko književnost s tematiko o Romih.

V tem prispevku so namensko izbrane pravljič glede na prvi kriterij, torej so folklornega izvora ali pa je njihov avtor Rom/Romka. Vse zajete romske pravljič so prevedene v slovenščino in zapisane v knjižnih izdajah oz. zbirkah pravljič,⁶ ki so večinoma opremljene tudi s črtno črno-belo risbo.

⁵ Med porajmosom, kot holokavst imenujejo Romi, naj bi bilo pobitih več kot pol milijona Romov in Sintov. Gre za izredno bolečo temo. Saj se kot narod brez lastne države po vojni niso mogli obrniti na nikogar. Nekateri celo zanikajo, da so bili Romi žrtev holokavsta, češ, da so jih nacisti preganjali že prej.

⁶ Rajko Šajnovič: *Romske pravljič*, Pavla Štrukelj: *Tisočletne podobe nemirnih nomadov*, Imer Brizani - Traja: *Le ostanite, Romi gredo*, Jana Unuk: *Svetovne pravljič*, Srečko Brezar: *Zajček Kratkouhec*, Slobodan Nežirovič: *Romske pravljič in pesmi*, Romski otroci iz romskega naselja Kamenci: *Kasandra*, Stojan Hudorovac, Sami Bajt, Jasmin Hudorovac, Tina Koščak: *Most prijateljstva*, Madalina Brezar: *Belokranjske in romske pravljič*, Niko Kuret: *Ciganske pravljič*, Kristina Benkova: *Mamka Bršljanka*, Rajko Šajnovič: *Biti Rom romski otrok*, Jože Livijen: *Vragovedke*.

Analiza izbranih romskih pravljic je pokazala, da tudi njihove pravljice, kot pravljice večine drugih narodov, poznajo slogovne značilnosti, kot so okrasni pridevki (*imeniten* narod, *zlatorumenega* vinca, *velik* pes, *reven* Rom, *lepo* petje, *najstarejši* Rom, *najlepšo* hčerko, *nesrečnega* dne, *smrdljivemu* Romu), pomanjševalnice (*sestrica*, *bratec*) in ljudska števila (*tri*, *sedem*). Dogajanje romskih pravljic se postavlja v enodimenzijski prostor, saj dogajanja večinoma potekajo v enem samem svetu. Književni čas je v večini neznan (*nekoč*, *nekega* dne, *lepega* dne), književni prostor pa ni natančno določen (*vas*, *gozd*, *svet*, *v gradu*, *romsko naselje*, *graščina*). Pri-povedovalec je v večini analiziranih romskih pravljic tretjeosebni.

Motivi v romskih pravljicah se med seboj prepletajo, tako da se v pravljici navadno pojavlja več motivov. Preseljevanje, tj. življenje brez korenin, sproža nerazumevanje okolice za svobodno življenje. **Motiv selitve, potepanja, izgnanstva** tako prevladuje v večini romskih pravljic. V številnih je prikazan nek čudežen vzrok za njihov položaj. Pravljica *Prekletstvo ciganov* tako pripoveduje o ciganih kot o imenitnem narodu – celo grofih. Ciganske hčere so pri ljudeh pobirale moko, kruh, kolerabo in to zmetale psom in svinjam. Bog je to izvedel in Cigane preklel. Tako so morali iz graščin in še danes se v lakoti in revščini potikajo iz kraja v kraj (Kuret 1959: 5). *Legenda o izvoru Romov ali Zakaj se Romi selijo* opisuje, kako je indijski kralj svojo edino hčer Gan skrivoma zaupal Romom, saj mu je bilo rečeno, da jo bo le na ta način zavaroval pred sovražniki, katerih nemoč se pokaže samo, ko napadejo Rome. Gan tako odrašča v romski družini, ki ima tudi sina Čena. Ker se Gan in Čen zaljubita ter čez leta poročita, pride med romskim ljudstvom do razkola, saj poroke med bratom in sestro ne sprejemajo. Čena, Gan in njegovo ljudstvo preženejo iz indijske dežele in tako naj bi se po tej legendi začelo romsko potovanje po svetu (Nezirovič 2007: 14). Tudi pravljica *Kako je nastal Rom* opiše, kako je iz pesti zemlje Bog želel ustvariti človeka po svoji podobi. Pest zemlje je oblikoval v figuro človeka in jo dal v lonec, da bi jo spekel. Preveč zapečena figura predstavlja prednike črncev, v drugo je figuro premalo zapekel in dobil prednika belcev, v tretje pa mu je uspelo ustvariti figuro prednika Romov, ki je bila ravno prav lepo zagorele barve. Druge figure naj bi bile ljubosumne, zato so začele Rome preganjati (Nezirovič 2007: 15). S tem motivom se prepleta in je z njim tesno povezan tudi motiv **revnega in skromnega življenja**, ki ga zasledimo med drugim tudi v pravljici *Reven Rom*. Osrednja književna oseba, Rom, si s prevarami zidarjev pridobi vreče denarja, a ker ne zna ravnati z denarjem, na koncu postane revež, kakor je to še danes (Nezirovič 2007: 7). Tudi brskanje po smeteh, tipična romska lastnost, je razložena v pravljici *Zakaj Romi brskajo*

po smetišču, v kateri Romi s čudežnim predmetom (loncem) nasitijo svoj narod. Vedeževalka pove, da je ta lonec začaral hudič, zato ga ukrade in odnese na smetišče. Od takrat so Romi spet lačni in še vedno na smetišču iščejo čudežni lonec (Nezirovič 2007: 26). Pravlјica *Siromak (Cigan)* nam razloži, zakaj so Romi revni (Štrukelj 2004: 245). Cigan v pravljici *Zakaj mesec včasih raste*, včasih pa se manjša dobro pozna življenje, najbolj lakotno. Ker Cigan lačnemu starcu odreče par žlic koruznega močnika, mora za kazen za večno na mesec, kjer bo jedel le mesec. Cigan bi mesec že zdavnaj pojedel, a se vmeša Bog, ki naredi tako, da se mesec nenehno obnavlja. Tako se Cigan nikoli več ne bo do sitega najedel, bo pa večno živel (Unuk 2004: 652–656).

Prav tako za romske pravljice velja (Bettelheim 1999: 13) kot na splošno za pravljice, da se veliko pravljic prične z **motivom očetove ali materine smrti**. Takšna pravljica povzroča najhujše stiske, enako kot smrt (ali strah pred njo) v resničnem življenju. Današnja kultura in družba tudi zelo rada taji človekove in življenjske temne plati, a pravljice nimajo tega namena. Pravljice otroku sporočajo, da se v življenju ni mogoče izogniti resnim težavam in da je boj del človekovega obstoja. Z osnovnimi človekovimi bivanjskimi stiskami nas seznanja pravljica *Reven fant*. Osrednji literarni lik je reven fant, ki nima nikogar razen bolne mame, a še ta, ko je fant nekega dne zdoma, umre. Odloči se, da gre po svetu, vzame voz in konjička, ki mu ga je zapustil oče. Na poti sreča nadnaravno bitje, vilo, ki mu pove, da bolni kralj išče človeka, ki bi skrbel za njegovo hčer in grad. Kralj fantu v zadnjih vzdihljajih da celo kraljestvo in hčer za ženo. Vila se fantu prikaže še enkrat in mu pove, da bo srečen vse svoje življenje. Junak se poroči in zasede kraljevi prestol (Brezar 2006: 22). Tudi pravljica *Kako so nastale gosli* prikazuje revnega romskega fanta, ki ostane brez staršev in gre zato po svetu (Ljudska pravljica, 2006).

Pogost je **motiv kače**. V pravljici *O revnem Romu* se pred bratom pojavi divja kača brez oči. Ko ji brat vrne oči, mu kača ujame zajca in da prstan. Naroči mu, da ko bo v težavah, naj samo obrne prstan na roki in že mu bo priskočila na pomoč (Brizani - Traja 2000: 58). Zaradi kače v pravljici *Žena kača* enega izmed treh romskih dečkov doleti velika sreča, saj se kača preobrazi v lepo dekle in se z dečkom poroči. Preobrazba se v pravljici zgodi dvakrat, saj se zaradi fantove prelomljene obljube žena ponovno spremeni v kačo (Kuret 1959: 34). Pravlјica *Ciganček in kača* opisuje revnega cigančka, ki dela pri Turku in tam najde majhno kačo. Za njo skrbi tri leta. Kača ga nauči tudi svojega jezika. Ker jo je rešil, kača dečka poplača tako, da mu pove, kaj naj od njenega očeta – carja vseh kač – zahteva za plačilo. Deček

tako zahteva drag kamen izpod carjevega jezika. S tem čudežnim predmetom deček dobi vse, kar si zaželi, tudi paševo hčer za ženo. In tako postane ciganček paša (Kuret 1959: 31). Navedeni motiv kače, ki se povezuje z motivom prevare, zasledimo še v pravljici *Velika kača* (Kuret 1959: 203). Cigan prevara kačo in obogati. V zbirki *Romske pravljice* Rajka Šajnoviča je motiv kače prisoten v vseh petih pravljicah⁷ (Šajnovič 2005).

»Pravljični motiv otroka, s katerim grdo ravna in ga zavračajo starejši bratje in sestre, je znan v vsej zgodovini pravljič, zlasti v različicah *Pepelke*.« (Bettelheim 1999: 149) Tudi romska mladinska književnost pozna **motiv Pepelke** v pravljici *Dekle in mačeha* (Kuret 1959: 43) in v pravljici *Mačeha in pastorka* (Kuret 1959: 62).

Motiva prevare in zamenjave prideta najbolj slikovito do izraza v pravljici *Cigan in gosposki obed*. Cigan spretno vpraša Gospoda, koliko bi bila vredna zlata buča, da le-ta misli, da jo res ima. Zato Cigana pogosti z jedajočo in pijačo. Ko ugotovi prevaro, ga udari in nažene. V tej pravljici se pojavi tudi **motiv dveh bratov**, saj siti Cigan pove svojemu lačnemu bratu, kako je pri Gospodu jedel, a mu ne pove za prevaro. Tako drugi dan lačni Ciganov brat poskusi srečo, a Gospod vanj zmeče vso posodo z mize. (Kuret 1959: 22). Več sreče ima reven junak *Cigan Hodža*, ki preoblečen v stara hodževa oblačila zamenja svojo identiteto. Tako oblečen prevara Carja, a mu pomaga najti ukraden denar, reši ga ribje koščice, ki se mu je zataknila in se bogato nagrajen vrne domov (Kuret 1959: 14).

Še bolj značilen pravljični motiv je **motiv o treh bratih**. Tega zasledimo v pravljicah *Kura, ki demante nese* (Kuret 1959: 6) in *Povest o treh mladeničih*, o treh bratih, ki sredi gozda v jami zagledajo dve dekleti. Najmlajši sin predlaga, da ju rešijo. Starejša brata ga po vrvi spustita v jamo. Ko rešita obe dekleti, mlajšega brata pustita v jami. V jami najmlajši brat najde hudiča, ki je dekleti spravil v jamo. Hudiča pretepe in od njega zahteva, da ga spravi ven. Ta mu predlaga, da ga zajaha in tako z njim skoči iz jame. Najmlajši gre po svetu za bratoma, ki sta dekleti, rešeni iz jame, vzela za ženi. Ko ju najde, brata ubije, dekleti pa pospremi do njunih hiš (Štrukelj 2004: 235). V pravljici *Hudobni kralj* se za hlapca pri kralju tudi poskusijo trije bratje. Vse bogastvo na koncu ostane najmlajšemu, ki ga je z veseljem delil s starejšima (Brezar 2006: 27).

Med pogoste motive spada tudi **motiv nezemeljskih bitij**. V pravljici *Kako je Cigan Vraga ogoljufal* je poleg Cigana osrednja književna oseba

⁷ *Kralj Brdavs in Rom Močni, Zdravilna Roža, Romsko dekle kača, Deklica in kača in Kačji kralj*.

Vrag. Cigan Vraga prosi za pomoč, le-ta pa od njega v zameno za kupe zlata zahteva Ciganove gosli. Tako se zgodi. A Ciganu se začne tožiti po svojih goslih, Vrag pa medtem že sam ugotovi, da s svojim igranjem odganja ljudi. Vraga premaga tako, da mu proda gosli brez duše (Kuret 1959: 10). Tudi v pravljici *Vrag in Cigan siromak* Cigan Vraga premaga s pomočjo metamorfoze oz. preobrazbe iz konja v jabolko, iz jabolka v proso in iz prosa v lisico. Ker se Vrag spremeni v kokoš, ga Cigan, spremenjen v lisico, požre (Kuret, 1959: 17). **Motiv prebrisanega Roma**, ki premaga hudiča, se pojavi še v pravljicah *Romkinja Ajša in hudič* (Nezirovič 2007: 17), *Zgodba o Romih in Vragu* (Brezar 2006: 18), *Mali Vrag* (Štrukelj 2004: 242). Jože Livijen, romski literarni umetnik, je izdal zbirko osmih pravljic,⁸ katerih glavna književna oseba je Vrag. Naslov zbirke je *Vragovedke*, s katero avtor na posreden način odstira pogled v romsko kulturo (Livijen 2012). Da je stalni spremljevalec romskih pravljic tudi **hudič**, je ugotovila že Pavla Štrukelj (2004: 236). Če razumemo vraga in hudiča za isto bitje, lahko omenimo le, da je kot slednje poimenovan le v pravljici *Povest o mlinu*.

Tudi v pravljici *Vile ob potoku* je osrednji motiv srečanje nezemeljskih bitij, saj revni Rom ob potoku sreča prekrasna dekleta – vile. Če bi katero trikrat povlekel za lase, bi imel vedno srečo, a žal ga vile opazijo in izginejo. Za njimi ostane le košček mila, ki ga Rom vzame in da doma pod vzglavnik. Ko drugo jutro vstane, mila ni več. Če bi se z njim umil, bi imel vedno srečo. Toda vile so se ponoči vrstile po milo (Brezar 2006: 11).

Našteli bomo nekaj nezemeljskih bitij, ki se pojavljajo. **Ghul**⁹ v pravljici *Pametni in hrabri kraljevič* namerava pojesti vseh osemnajst kraljevih sinov (Kuret 1959: 91). **Zmaj** v pravljici *Carjevič in zmaj* (Kuret 1959: 138). **Morska kraljica in leteči konj** v *Pravljici o bedaku, morski kraljici in letečem konju* (Kuret 1959: 220). **Čarovnica** v pravljici *Grofič in čarovničina hči* (Kuret 1959: 121).

Motivi čudežnih predmetov, čudežnih pripomočkov z nenavadnimi močmi, ki tudi v romskih pravljicah rešujejo junake in jih vodijo k uspehu, se kažejo v pravljici *Čudežna palica*, kjer se prepletajo z **motivom nezemeljskih bitij**. Rom po čudežu dobi veliko palico, jo vzame in z njo svojo družino zavaruje pred nevihto. Ko se zbudi, palice ni več. Gre k župniku, ta mu pove, da je imel veliko srečo in da mu je palico podaril **Bog**, a ker se je vse lepo končalo, je Bog palico dal tja, kamor sodi (Brezar 2006: 14).

⁸ *Vrag in goslač*, *Vrag in skušnjava zlata*, *Vraginino srce*, *Vrag na panju*, *Kako je Cigan premagal vraga*, *Vrag in kovač*, *Stava*, *Vražja luknja*.

⁹ Bajeslovno bitje, na pol duh in na pol telesna prikazen z ljudožerskimi navadami.

Junakov položaj se spreminja ne zaradi njegovih dejanj, temveč z zunanjo pomočjo, torej s čudežem ali čarovnijo. V tem pogledu so romske pravljice podobne evropskim in ustrezajo teoriji pravljice. V pravljici *Romsko dekle kača* usliši Bog željo kralja in skozi njega izreče sodbo, ki je sicer kruta, a reši kraljevo hčer smrti. Kralj mora svojo hčer kaznovati s preobrazbo v kačo in s sedmimi leti samote (Šajnovič 2005, 29).

Za romsko skupnost je značilna vera v posmrtno življenje (Brizani - Traja 2000: 18), to pa se kaže tudi v pravljici Janči. Janči je deček, ki mu mati ob smrti zapusti le srebrn krožnik in ruto. S to svojo dediščino reši mrtveca, ki ga roparji želijo iz krste vreči na cesto. Mrtvec Jančija vodi in na koncu mu njegovo dobroto tudi povrne (Štrukelj 2004: 239).

Glavne in stranske osebe večinoma nimajo imen, imajo pa individualne lastnosti. Junaki romskih pravljic so tudi živali: lisica, medved, zajec, konj, sinička, srna in srnjak, koza, zlata ribica, pes, ki na posreden način v živalskih pravljicah in basnih *Svatba je bila* (Štrukelj 2004: 234), *Zajček Kratkouhec* (Brezar 2010: 5), *Žrebiček Ričko* (Brezar 2010: 17), *Sinička* (Brezar 2010: 11), *Srna in srnjak* (Brezar 2010: 19), *Koza* (Brezar 2010: 25), *Zlata ribica* (Brezar 2010: 27), *Medvedek* (Brezar 2010: 32), *Psička s štirimi mladički* (Brezar 2010: 34) ter drugih odkrivajo človeške lastnosti.

Glavni liki v večini pravljic so poimenovani kot Rom, Romka, reven fant, mladenič, brat, mož, žena, mali človek, starka, kmet, kralj, hudič, Vrag, Bog, sin, car, velikan, kar ustreza teoriji pravljice, ki se ne meni za individualnost. Izjema so pravljice *Marjetica* – mačeha Matilda, deklica Marjetica in fant Matevž, *Janči* – deček Janči, *Kako so nastale gosli* – kraljica Matuja, *Most prijateljstva* – deček Danijel in deklica Petra. *Žrebiček Ričko* – žrebiček Ričko, *Srnjak in srna* – srnjaček Bimbo, *Kasandra* – deklica Kasandra, gospa Eva, gospod Adam, polsestra Helena, *Kralj Brdavs in Rom Močni*, *Zdravilna Roža* – deklica Vila, kralj Španka, kraljica Zlata, deček Najdeni.

Izpostaviti velja položaj romskih žensk, katerih vloga je zaradi izrazite patriarhalnosti romskega okolja omejena skoraj izključno na vlogo matere, gospodinje in žene oziroma partnerke. To se odseva tudi v romskih pravljicah. V zgodbi z naslovom *Žena je zlo*, brez katerega ne gre prepoznamo nauk, da je treba ženo zgodaj navaditi na svoje običaje, saj tudi romski pregovor pravi: »Ženo lahko z malim prstom dvigneš v višave, a ko jo boš hotel spustiti, se ne boš mogel dvigniti tako visoko, da bi jo spustil.« (Brizani - Traja 2000: 49) Kot najlepšo hčer (najlepše cigansko dekle) v romskem naselju opisuje pravljica *Lepa Romkinja*. Zaradi neubogljivosti jo jezna mati spremeni v ptico kukavico in dovoli, da jo sliši peti le tisti Rom, ki je pod

njenim drevesom tako žalosten, nesrečen, osamljen ter razočaran kot ona (Šajnovič 2000: 109). Zgodba *Revščina* opisuje revnega očeta in sina – ta si želi za ženo leno dekle iz družine, pri kateri je njegov oče že večkrat prosil. Dekletovi starši dovolijo poroko, saj bi se tudi sami radi *znebili* lene hčerke. Mladenič ženo z ustrahovanjem pripravi do tega, da začne opravljati hišna opravila in pridno delati. Mlada žena svojemu očetu pove, da mora brez ugovora narediti vse, kar ji mož naroči, saj se boji, da jo bo ubil, kot je to storil s slepim konjem in psom, ki sta bila edini živali na njegovem dvorišču (Brizani - Traja 2000: 50). Poniževalen odnos do ženske razberemo tudi iz pravlјice *Žival v hlevu*, kjer Vrag reče Romu, da ga bo odnesel, a mu ponudi možnost, da mu vendarle prizanese. V hlevu mora do večera imeti takšno žival, ki je Vrag do tedaj še ni poznal. Rom v hlev postavi svojo golo ženo in jo priveže k jaslim tako, da stoji na vseh štirih. Zvečer Vrag prizna, da takšne živali še ni videl in prizanese Romu (Brezar 2006: 32).

V literaturi sicer beremo o nosečih ženskah, ki pa v času nosečnosti uživajo posebno pozornost in skrb cele skupnosti. Brizani - Traja (2000: 19) navaja tudi sklepanje zakonov s pomočjo »nakupa« žene. Cena neveste je zelo visoka, plačati pa jo mora ženinov oče. Tudi dekletova nedolžnost igra veliko vlogo pri ceni. Če dekle ni nedolžno, jo lahko mož vrne, lahko pa jo obdrži, vendar njena cena pade na polovico. V pravlјici *Romsko dekle kača* ima kraljeva hčer celo možnost, da si moža izbere izmed povabljenih in prisotnih mladeničev. Ker ji noben mladenič ni všeč, jo oče kralj spremeni v kačo in za sedem let zapre v kamnito pečino (Šajnovič 2004: 29). V zgodbi *O revnem Romu* je hči romske družine čarovnica, ki jé konje. Ko brat to ugotovi in pove mami, ga le-ta prekolne. Sin zato pobegne od doma. Daleč od doma izve, da je sestra pojedla tudi očeta in mater ter vse ljudi in otroke v tisti vasi. S pomočjo prijateljev z živalmi, ki jih sklene med potovanjem, na koncu ubijejo njegovo zlobno sestro ter rešijo vas in njegovo družino (Brizani - Traja 2000: 58). V pravlјici *Nespametni Rom* postane le-ta s pomočjo vile (njegove žene) najbogatejši Rom na svetu. A bogastvo ga privede do tega, da začne piti, doma pa na ženo kriči, jo zaničuje in večkrat celo zverinsko pretepe (Šajnovič 2000: 110).

Brizani - Traja (2000: 38) navaja, da je pogost motiv v romski književnosti tudi **nezvesta sestra**. Le-ta v *Zgodbi o Arabcu* izda svojega brata zato, ker si želi poroke z obglavljenim Arabcem. Sestra bratu ne pove, zakaj želi vodo iz čarovničnega izvira, a ga prosi, naj ji jo prinese, da bo sama ozdravela. Ko vodo dobi, z njo reši obglavljenega Arabca. Za svojega brata pa skuje načrt za smrt. V zgodbi se brat vrne v življenje s pomočjo svojih treh psov. Brat se kruto maščuje Arabcu, ga celo zažge, enaka usoda pa

čaka tudi nezvesto sestro, ki izdahne v strašanskih mukah. Pravljica *Zavistni sestri* prikaže starejši sestri, ki iz zavisti svoji mlajši sestri odvzameta otroka (Kuret 1959: 150).

V romski literaturi se Romi pogosto pojavljajo ob **Turkih, Ogrih, Židih (Judih) in Nemcih**. V pravljici *Oger, Nemec, Jud in Cigan* je Cigan prikazan kot glasbenik, ki v krčmi gode na gosli. Nemec, Oger in Jud pa na Ciganovo glasbo plešejo in mu to na različne načine tudi plačajo (Kuret 1959: 6). Zakaj so Romi glasbeniki, pojasnjuje tudi *Legenda o ukradeni violini* (Nezirovič 2007: 6). V pravljici *Srečni bedak* ubogi kmet dobi od Vetra čudežne predmete, ki mu jih drugega za drugim v krčmi izmakne Žid. Šele ko si prilasti zadnja dva predmeta (dve čudežni gorjači), je Žid kaznovan, saj nje ga in njegovo družino gorjači pretepeta, sinova celo ubijeta. Žid tako vrne bedaku najprej prt, potem hlebec kruha in nazadnje še jagnje. Bedak pa doživi srečen konec s svojo ženo v novo postavljeni palači (Kuret 1959: 24).

Konec romskih pravljic ni vedno tipično srečen, navajamo nekaj ponazoritev, ki to potrjujejo.

»Cigan je spet postal siromak, kakor je še danes.« (Štrukelj 2004: 246)
»Rom je zopet postal siromak, kakor je to še danes.« (Nezirovič 2007: 9)
»Ko so se tako najedli, je brat tudi svojo sestrico polil z nafto in katranom in jo zažgal. Planil je ogenj, ona pa, zahrbtnica, je izdahnila v strašnih bolečinah. Vzel je svoje pse in z njimi odšel.« (Brizani - Traja 2000: 44) »Ko pa je sedem let minilo, ni bilo tu nikogar, ki bi jo lahko odrešil, saj bi jo moral za to nekdo trikrat poljubiti.« (Brizani - Traja 2000: 48) »Najmlajši jih je vprašal, zakaj sta to naredila, in ju je ubil. Potem je dekleti spremil do njunih hiš.« (Štrukelj 2004: 235) »Od takrat naprej se Čen s svojim ljudstvom seli in ne sme prespati dve noči na istem mestu in se dvakrat napiti vode iz istega vodnjaka.« (Nezirovič 2007: 14) »In zato Romi še danes bežijo in so preganjani.« (Nezirovič 2007: 16) »In v hipu se je žena spremenila v kašo in zlezla v luknjo.« (Kuret 1959: 34)

Skupna značilnost vseh romskih pravljic je, da »škodljivca« kruto kaznujejo. Tako se lahko vendarle strinjamo s Proppom (2005: 74), da je konec romskih pravljic v večji meri vseeno tipičen, torej srečen, to pa bistvena značilnost vsake pravljice.

Navedimo še nekaj izrazito srečnih koncev:

»Mladi mlinar je bil rešen, hodil je lahko tudi po tuji zemlji in vse mlinarjevo premoženje je bilo njegovo.« (Štrukelj 2004: 236) »Tako je Janči vedel, da je bil njegov prijatelj tisti mrtvec v gozdu.« (Štrukelj 2004: 239) »Potem je šel nazaj h kraljici, svoji ženi. In sedaj živi pri njej, če ni že umrl.« (Štrukelj 2004: 244) »Tri dni in tri noči se je slišala romska glasba, jedli so,

pili, peli, vriskali in plesali.« (Šajnovič 2005: 9) »Igrali so, jedli, pili, vriskali in plesali dvanajst dni. In živeli so veselo, srečno in zdravo še leta in leta ter dočakali sto let. Kdo ve, morda njihovi pravnuki in pravnukinje še danes živijo nekje po svetu. Gotovo pa še živijo v tej romski pravljici.« (Šajnovič 2005: 20) »Veselo in srečno sta kraljica in kralj vseh Romov živela točno sedemsto let, kot je bilo napovedano.« (Šajnovič 2005: 3) »Dal je fantu svojo lepo hčer za ženo in poslej so živeli vsi v sreči in miru. Tako so nastale gosli.« (Kako so nastale gosli 2006) »Car je Cigana bogato nagradil in Cigan je veselo odšel domov.« (Kuret 1959: 16) »Tako je postala pastorka žena cesarjevega sina, pozneje pa carica.« (Kuret 1959: 65)

Obstajajo obsežne raziskave o oblikovnih značilnostih evropske pravljice. Najpomembnejši predstavnik je M. Lüthi, ki je naštel mnogo značilnosti pravljice in jih lahko pripišemo tudi romskim pravljicam: »enodimenzionalnost« (realni in fantastični svet obstajata drug ob drugem), »površinskost« (pomanjkanje sleherne globine, kot na primer psihološke dodelanosti likov), »izolacija in povezljivost« ter »abstrakten slog« (*Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur* 1984: 422–426).

Mnoge moti predvsem krutost, ki je v romskih pravljicah pogosta, čeprav so takšni očitki veljali že za dela bratov Grimm. Sklicevala sta se na zvestobo izročilu in upravičeno poudarila, da je tudi krutost pomemben del ljudske tradicije. Pri pravljicah bratov Grimm je do omiljenja krutosti prišlo pod pritiskom pedagoške stroke. Pravljice so bile primarno namenjene odraslim bralcem. Do podobnega očiščenja, omilitev oz. prilagoditev pravljic mlajšim bralcem v takšni obliki pri romski književnosti ni prišlo.¹⁰

Dognanja o Romih in romski književnosti sta posrečeno strnila Uhlik in Radičević (1978: 49): »Cigani so se usidrali v naš čas torej brez svoje pisave, brez napisane književnosti, brez pesnikov in znanstvenikov, brez teoretikov in estotov. In morda so najmanj jemali od drugih, večjih, čeprav

¹⁰ Naslov prve izdaje Grimmovih pravljic *Otroške in hišne pravljice* (1812) nam pove, da je meščanstvo že v začetku 19. stoletja uvrščalo pravljice med otroško književnost. Sicer je Grimm izrazil močne pomisleke o tem, da bi bile te pravljice namenjene otrokom. Številni kritiki pa so že zahtevali obsežno pedagoško predelavo pravljic za otroke. W. Grimm je nato v naslednjih šestnajstih izdajah do leta 1858 pravljice močno predelal v duhu »primernosti« za otroke. S tem je ustvaril temeljno delo svetovne (otroške) književnosti. Estetska in vsebinska predelava je obsežna, zlati pa obsega omilitev seksualne simbolike, zmanjševanje prikaza družbenih konfliktov in povečevanje meščanskih vrednot. Otroške in hišne pravljice so po Grimmovi predelavi postale stilistično in ideološko enotno umetniško delo po meri meščanskih otroških sob. Sprožile so plaz mnogih zbirk pravljic in še danes predstavljajo tisto, kar razumemo pod pojmom pravljica (*Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur* 1984: 422–426).

so sami bili zmeraj najmanjši. Od njih pa so prevzemali vsi po vrsti, od narodov do posameznih pesnikov.« Na koncu še dopolnita: »V tem pogledu res niso nikoli bili tatovi.«

SKLEP

Poudariti velja, da pojem romske književnosti na Slovenskem ne bi bil tako dobro osvetljen brez prizadevnega dela nekaterih romskih književnikov. Na prostoru severovzhodne Slovenije so zlasti dejavni Jožek Horvat Muc (*Zbornik Lunin prstan, Krvava voda, Violina*), Jožek Livijen (*Zbornik Lunin prstan*) in Romeo Horvat Popo (*Marlenina skrita omara*).

Podatki, ki smo jih pridobili med prebiranjem izbrane romske mladinske književnosti, predstavljajo pomemben vpogled v razumevanje Romov in njihove kulture. Kažejo, da je razumevanje in uporaba elementov mladinske književnosti v veliki meri odvisna od kulturnih in zgodovinskih dejavnikov. Izpostaviti gre predvsem specifičen položaj Romov kot ljudstva brez domovine in številnih preganjanj, ki so jih kot narod doživljali širom po svetu. Ni torej presenetljivo, da sta ta motiva pogosta v obeh oblikah obravnavanih pravlji (romski folklorni in romski avtorski). Čeprav imajo romske pravljice veliko skupnih značilnosti s tako imenovano evropsko pravljico, kot sta jo utemeljila brata Grimm, pa ne smemo zanemariti, da je njihova narava precej bolj abstraktna in tako težje razumljiva tudi odraslim bralcem. Nedvomno lahko ugotovimo, da romske pravljice nikoli niso bile v tolikšni meri prilagojene otrokom, zato s tega vidika zaznamo tudi pomanjkanje slehernih pedagoških elementov. Posledično lahko ocenimo, da je ton romskih pravlji v večji meri temačnejši, prisotno je izrazito vraževerje. Poleg motivov boga, vraga in čudežnih bitij, kot so vile in zmaji, izstopa predvsem motiv kače. Na koncu izpostavimo še motiv romske ženske, saj je za folklorno književnost nasploh značilno poudarjanje patriarhalnih vrednot – žal pa ima ženska v romskih folklornih pravljičah posebej podrejen položaj.

VIRI IN LITERATURA

Viri

Medalina Brezar, *Belokranjske in romske pravljice*. Kulturno romsko društvo Vešoro. Lokve pri Črnomlju 2006.

Srečko Brezar, *Šošoro ka le hine kanora tiknona = Zajček kratkouhec*. Kulturno romsko društvo Vešoro. Črnomelj 2010.

Stojan Hudorovac in Sandi Bajt, *Most prijateljstva*. Društvo Romi gredo naprej. Grosuplje 2009.

Niko Kuret, *Ciganske pravljice*. Ljubljana 1959.

Jože Livijen, *Vragovedke: ciganske pravljice*. Murska Sobota 2012.

Ljudska pravljica, *Kako so nastale gosli*. Ljubljana 2006.

Slobodan Nezirović, *Romske pravljice in pesmi/Romane paramiče taj dilja*. Romsko društvo Romano vozo. Velenje 2007.

Romski otroci iz romskega naselja Kamenci, *Kasandra: romska pravljica*. Romsko društvo Romano pejtaušago. Murska Sobota 2006.

Rajko Šajnovič, *Romske pravljice/Romane vištorje*. Novo mesto 2005.

Rajko Šajnovič, *Biti Rom, romski otrok*. Novo mesto 2000.

Jana Unuk, *Zakaj mesec včasih raste, včasih pa se manjša*. *Svetovne pravljice*. Ur. Jana Unuk. Nova revija. Ljubljana 2004.

Monografije

Bruno Bettelheim, *Rabe čudežnega: o pomenu pravljic*. Ljubljana 2002.

Milena Mileva Blažič, *Branja mladinske književnosti: izbor člankov in razprav*. Pedagoška fakulteta. Ljubljana 2011.

Imer Brizani - Traja, *Le ostanite – Romi gredo*. Celovec 2000.

Rajko Djurić in Muc Jožek Horvat, *Zgodovina romske književnosti*. Zveza Romov Slovenije = Romani Union. Murska Sobota 2011.

Muc Jožek Horvat, *Romski jezik – osnova za razumevanje zgodovine in kulture Romov*. Zveza Romov Slovenije = Romani Union. Murska Sobota 2011.

Janko Kos, *Literarna teorija*. Ljubljana 2001.

Jernej Mlekuž, *Jernej, ABC migracij*. Ljubljana 2011.

Maria Nikolajeva, *Children's Literature Comes of Age*. New York, London 1996.

Vladimir Propp, *Morfologija pravljice*. Studia humanitatis. Ljubljana 2005.

Vanek Šiftar, *Cigani: minulosť v sedanosti*. Murska Sobota 1970.

Pavla Štrukelj, *Romi na slovenskem*. Inštitut za narodnostna vprašanja. Ljubljana 1991.

Mladen Tancer, *Vzgoja in izobraževanje Romov na slovenskem*. Maribor 1994.

Rade Uhlik in Branko Radičević, *Ciganska poezija*. Ljubljana 1978.

Zborniki

Dragoljub Acković, 2009: Tradicionalna kultura Romov v JV Evropi. *Romski zbornik s 16. mednarodnega romskega tabora*. Zveza Romov Slovenije. Murska Sobota 2009.

Tatjana Avsec, Romski otrok. *Različnim otrokom enake možnosti*. Ur. Anica Mikuš – Kos. Zveza prijateljev mladine. Ljubljana 1999.

Ljativ Demir, Romski jezik kot učni jezik. *Romski zbornik s 16. mednarodnega romskega tabora*. Zveza Romov Slovenije. Ur. Geza Bačič. Murska Sobota 2009.

Albina Nečak Lük, K proučevanju romskega jezika v Sloveniji. *Izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi: izziv za manjšinsko pravo: zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Murski Soboti, 11.–12. aprila 1997*. Ur. Vera Klopčič in Miroslav Polzer. Inštitut za narodnostna vprašanja. Ljubljana 1999.

Članki

Dragica Haramija, Tipologija pravljič na Slovenskem. *Otrok in knjiga*, letn. 2012, št. 83, str. 12–23.

Livija Knaflič, Pismenost in dvojezičnost. *Sodobna pedagogika*. Zveza društev pedagoških delavcev Slovenije, letn. 2010, št. 61/2, str. 280–294.

Plahuta Simčič, Romska in sintska literatura v Sloveniji. *Delo*, 15. november 2011. <http://www.delo.si/kultura/knjizevni-listi/romska-in-sintska-literatura-v-sloveniji.html> (pridobljeno 23. 7. 2013).

Marijanca Ajša Vižintin, 2012: Slovenske Romske pravljice. *Otrok in knjiga*, letn. 2012, št. 83, str. 145–157.

Enciklopedije

Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur. Weinheim, Basel: Beltz, Pullach bei München 1975.

Internetni vir

http://zofijini.net/koticek_porrajmos/ (Pridobljeno 23. 7. 2013.)

TYPICAL FEATURES OF THE ROMANI YOUTH LITERATURE

Summary

The nomadic people from India got the name Gipsy only after they came to Europe, i.e. during the migration between the 9th and 13th century. The name Romani occurred in the later times. At the first Romani congress in 1971 the official name Romani for all members of these people was passed. The knowledge of the Romani roots and history is crucial for the research of their language and specially literature. They were definitely greatly influenced by the migrations, but they also preserved the essence of the former life (names of deities and persons, symbols, values). Myths and legends, fairy tales, tales and folk poetry are essential parts of the Romani folk literature. A very important fact is that the Romani did not leave a lot written literature. Because of their long-lasting oral tradition one can say that their fairy tales adapted to the local and historic changes for a longer time. The nature of storytelling is often very abstract to the extent that one can as-

sert that the fairy tales were originally not meant for children. This is the main difference between the Romani and the so-called European fairy tale by the Grimm brothers, which were also treated pedagogically. The value of the Romani fairy tales and stories is mostly in the richness of motives and superstition. The most widely used are the supernatural creatures, the devil – Beng and the God – Devel. The motive of the afterlife is closely connected with them. Very numerous are also animal fairy tales with animals of good and bad character. The motive of a snake stands out, for a snake is present in different roles in almost any fairy tale. Numerous are also motives of migration, wandering, exile and of poor and modest life. The role of women is also very specific. The patriarch values are commonly highly praised in the folk literature, but the position of a Romani woman is explicitly subordinate. Next to the typical features (happy ending, magical things) that are typical for all fairy tales there are also some very specific motives that apply only to the Romani fairy tales. They reflect a very rich history, culture and spirituality of a nation that is often characterised by prejudice.

TYPISCHE ELEMENTE IN DER ROMA JUGENDLITERATUR

Zusammenfassung

Die Nomadenvölker aus Indien bekamen den Namen Zigeuner, als sie während der Migrationen zwischen dem neunten und dreizehnten Jahrhundert nach Europa kamen. Den Namen Roma bekamen sie erst in der neueren Zeit. An dem ersten Roma-Kongress im Jahr 1971 wurde der offizielle Name Roma für alle Angehörige dieser Völker angenommen. Die Kenntnisse über die Roma-Wurzeln und Geschichte ist der Schlüssel zur Erkundung derer Sprache und vor allem derer Literatur. Beide waren natürlich unter großem Einfluss der Migrationen, doch der Kern des früheren Lebens (die Namen der Gottheiten und Personen, die Symbole und Werte) blieben erhalten. Für die Roma Volksliteratur sind Mythen und Legenden, Märchen und Geschichten, sowie die Volkspoesie wesentlich. Man muss dabei auch bedenken, dass die Roma keine schriftliche Literatur hinterließen. Wegen der längeren mündlichen Tradition kann man feststellen, dass ihre Märchen sich länger und im größeren Masse den lokalen und geschichtlichen Veränderungen anpassen mussten. Die Charakteristik der Erzählkunst ist öfters abstrakt, und zwar bis zu dem Grade, dass man behaupten kann, sie waren am Anfang nicht für die Kinder bestimmt. Das ist auch der größte Unterschied zwischen den Roma und den sogenannten europäischen Märchen der Brüder Grimm, die auch umfangreich pädagogisch bearbeitet wurden. Der Wert der Roma-Märchen liegt vor allem im Reichtum an Motiven und Aberglauben. Am Häufigsten kommen zwei übernatürliche Wesen, der Teufel – Beng und der Gott – Devel, vor. Mit ihnen ist auch der Glaube an das Leben nach dem Tode verbunden. Es gibt auch sehr viele Tiere-Märchen, in denen die Tiere mit guten und schlechten Charakteren vorkommen. In diesem Sinne ist das Motiv der Schlange eine Ausnahme, denn die Schlange spielt in verschiedenen Formen in der Mehrheit der Märchen eine Rolle. Stark vertreten sind auch die Motive der Migration, der Streifzüge, des Exils und des armen und bescheidenen Lebens. Spezifisch ist auch die Rolle der Frauen. Bei der allgemeinen Betonung der patriarchalen Rechte, die für die Volksliteratur spezifisch ist, ist die Rolle der Roma-Frau umso untergeordnet. Neben den klassischen Elementen (glückliches Ende, magische Gegenstände), die für alle Märchen charakteristisch sind, gibt es in den Roma Märchen auch einige sehr spezifische Motive. Diese Motive sind Zeuge einer reichen Geschichte, Kultur und Spiritualität eines Volkes, das öfters nur mit Vorurteilen geprägt ist.